

UDK 27-523.42(497.16Bar)“12/15”(091)

322(497.16Bar)“12/15”

Izvorni znanstveni rad

Primljeno: 9. lipnja 2017.

Prihvaćeno za objavljivanje: 5. listopada 2017.

POVJESNICA *ECCLESIAE COLLEGIATÆ* *S. PETRI ANTIBARENSIS*

Savo MARKOVIĆ, Bar, Crna Gora

U radu se prikazuje istorijat kolegijalne crkve sv. Petra u Baru, najznačajnijeg gradskog svetilišta nakon katedrale i samostanskih institucija. Od sredine 13. do potkraj 16. stoljeća bila je to najvažnija barska zborna crkva. Kanonici kolegija Sv. Petra, često pripadnici plemićkih familija, imali su istaknutu ulogu u izboru barskih nadbiskupa, a obavljali su i dužnosti komunalnog bilježnika. U crkvi su se održavali javni skupovi na kojima su razmatrana pitanja i donošene odluke od interesa za komunu i Nadbiskupiju, perpetuirale mise u spomen preminulih pripadnika patricijskih rodova, provodila pomirenja. Na osnovu arhivske građe i istoriografske literature, upotpunjuju se podaci o njenoj lokaciji, arhitektonskim karakteristikama, pregradnjama, opremi, odnosno inventaru, a uz to i uloji koju je tokom više stoljeća imala u religijskom i društvenom životu Bara.

KLJUČNE RIJEČI: *Bar; srednji vijek, kolegijalna crkva, arhiepizviter, kanonik.*

Malo je sistematično izloženih podataka o zbornoj crkvi sv. Petra, jednom o najvažnijih barskih srednjovjekovnih svetilišta. Shodno duhovnom značaju titulara kojem je bila posvećena,¹ crkva je u dugom periodu svojeg trajanja imala ključnu urbanu i institucionalnu ulogu. Međutim, za razliku od pojedinosti o drugim barskim zbornim crkvama,

* Rad je napisan na crnogorskom jeziku.

¹ Simeon (»onaj koji sluša«) zvan Petar (Vitsaida, Galileja, 2-4.? – Rim, oko 64/67.), jevrejski ribar u Kaper-naumu; apostol i prvi papa. Kada je s bratom Andrejem (Prvozvanim) odlučio da postane Isusov učenik, dobio je aramejsko ime Kefa (kamen), grč. Πέτρος. Po Matejevom evanđelju, Hrist je smatrao Petra za temelj svoje crkve. Bio je prinuđen na bijeg nakon što se tri puta odrekao Hrista. Prvi je krstio paganina, centuriona Kornelija. Po katoličkoj tradiciji, bio je prvi episkop Antiohije (34. – 64.); nastavio je propovijedanje u Rimu, gdje je ubijen u Neronovim progonima. Po jednoj legendi, pokušao je da pobjegne iz Rima, a na putu ga je srela vizija Isusa. Na pitanje »Quo vadis, Domine?« – Isus mu je odgovorio: »Idem u Rim da me ponovo raspnu«. Na to se Petar predomislio, prihvativši svoje mučeništvo. Apokrifna *Petrova pisma* kažu da je raspjet na krstu postavljenom natraške, jer je rekao da ne zaslužuje da umre na isti način kao Isus. Simboli su mu ključevi, krst, mreža. Kod pravoslavnih spominje se 29. januara zbog veriga, u koje je okovan od Iroda. Slavi se 29. juna/12. jula.

u razdoblju iz kojeg potiče više sačuvanih istorijskih izvora, podaci o prestanku njene liturgijske funkcije još uvijek su prekriveni velom tajne. Odjek njene sudbine tek je nagoviješten u kanonskim vizitacijama 17. stoljeća. Pored katedrale sv. Đura, crkva sv. Petra bila je jedna od tri zborne crkve (»ecclesiae collegiatæ«) Bara, koje su, prema barskom nadbiskupu Bizziju, imale po šest kanonika i jednog arhiprezvitera (nadpopa).² Vjerovatno uzimajući u obzir Bizzijev predložak iz 1610. godine, D. Farlati i J. Coleti u djelu *Illyricum Sacrum* navode i za »ecclesiam sancti Petri« da je bila jedna od tri gradske crkve koja je imala svoj manji kolegij kanonika.³

Funkciju zborne crkve svakako treba posmatrati u kontekstu razmještaja ostalih sakralnih građevina u Baru.⁴ Položaj crkve sv. Petra, locirane u blizini nekadašnjih zidina i na glavnoj javnoj saobraćajnici, doprinio je značaju metropolitanskog jezgra najstarijeg gradskog organizma. Svoj ugled i ulogu crkva zadržava i u društvenim mijenama ishodovanim ekonomskim rastom zajednice, kada se grad širi i u njegovom zapadnom podgrađu nastanjuju franjevci. Promjene u crkvenom životu i duhovna strujanja od 14. stoljeća pomažu da se premoste praznine oko vrjednovanja uticaja crkve sv. Petra na društvene strukture urbaniteta. Na osnovu arhivskih isprava kakve su testamenti, ali i temeljem drugih dokumenata, stiže se uvid u onovremeni odnos prema spasenju duše, želje za ostavljanjem vlastitog pečata na građevinski sklop (obnovu) i opremu svetišta, ali i u djelovanje drugih crkvenih i komunalnih institucija. Legate koji se odnose na služenje liturgijskih obreda, za duše rodbine, moguće je posmatrati kroz prizmu ukupnog duhovnog ambijenta i faze života grada. Tome doprinose i sačuvani fragmenti klesarskih djela, ugrađeni i rastrgani dekorativni elementi, kojima je, međutim, teže odrediti primarnu upotrebu, odnosno provenijenciju, nego dataciju. Različita istraživanja s naglaskom na ulozi crkve i zbivanjima u vezi sa njom otvaraju mogućnosti revidiranja postojećih saznanja. Pri tome, okončanje liturgijske funkcije kolegijalne crkve i njena dalja sudbina istraživački su problemi koji se još ne mogu u potpunosti protumačiti, ali je stoga, u traženju odgovora, raspoložive izvore, skulptorska i arhitektonska svjedočanstva i lokalnu predaju neophodno temeljno preispitati.

Koliko je poznato na osnovu razmatranih arhivskih dokumenata i istoriografije, crkva sv. Petra najranije se pominje 12. maja 1247. godine, kada je pred njom održan skup kneza, »starješina« i barskog naroda s dubrovačkim poslanicima. »Ad ecclesiam« sv.

² Marin BIZZI, *Iskušenja na putu po Crnogorskom primorju, Albaniji i Srbiji 1610. godine*, Budva, 1985., str. 27.

³ »Tria erant minora Collegia Canonicorum, quas vocant Collegiatas, duo in civitate S. Petri, & S. Eliae, quibus urbana, tertium S. Mariæ in suburbio, cujus Præsidi suburbana procuratio animarum demandari solebat. Senis vel quinis singula Canonicis constabant, & qui singulis dignitate & auctoritate præsidebat, is Archipresbyter appellabatur«, Daniele FARLATI – Jacobus COLETI, *Illyrici Sacri*, tomus septimus, Venetiis, MDCCCXVII., str. 12; I. Marković navodi da »Koleti veli, da je u ovim trima zbornim crkvama bilo po 5 ili 6 kanonika, a stariji od njih da se zvaše nadpop«, Ivan MARKOVIĆ, *Dukljansko-barska metropolija*, Zagreb, 1902., str. 120.

⁴ »Opažanja o razmještaju sakralnih građevina pri dosadašnjim urbanističkim analizama Dubrovnika nisu posebno isticana, pa bi čitavu tu problematiku trebalo detaljnije istražiti i obraditi jer nema sumnje da one predstavljahu povijesne centre od nemale važnosti«, Igor FISKOVIĆ, »Srednjovjekovna skulptura u samostanu Male braće«, *Samostan Male braće u Dubrovniku* (ur. Josip TURČINOVIĆ), Zagreb – Dubrovnik, 1985., str. 488.

Petra, »comes Johannes convocavit seniores et populum Antibari.«⁵ Tada je njen đakon bio Teodor (»diaconem Theodorum sancti Petri de Antivari«).⁶ Događaji pred crkvom sv. Petra, koji su mogli imati dugoročnog uticaja na sudbinu Barske nadbiskupije (»ante ecclesiam sancti Petri in conspectu dicti comitis, seniorum, populi et aliquantorum clericorum Antivarensium, qui ibi inter ipsos erant«), kulminirali su sazivom (»po običaju svete crkve sazivljem u ovu rimsku crkvu«) i čitanjem pismena dubrovačkog nadbiskupa barskom kaptolu, od strane dubrovačkog đakona Mateja Teofilova.⁷

Potkraj 13. stoljeća kanonici crkve sv. Petra pominju se u testamentu jednog Dubrovčani-
na. *Nicola filius quondam Theodori de Petniča* im je u Dubrovniku 12. septembra 1297. odredio legat: »Item canonicis Sancti Petri de Antibaro yperperi duo«.⁸ Prihod kanonikata i beneficija crkve sv. Petra od ne više od 12 zlatnih florena i njen kanonik Frano Matejev zabilježeni su u dokumentu iz 1307. godine (»Archiepiscopo Thebano, et Natali Belcici maioris ac Francisco Mathei sancti Petri Antibarensium Canonicis ecclesiarum«), kada se papa Klement V obratio barskom arhidakonu Petru, kancelaru kraljice Jelene (»Cancellario suo«); viši arhidakonat imao je poneke povremene prihode u barskim crkvama sv. Petra i sv. Stefana.⁹

Tokom 14. v. kolegijalna crkva sv. Petra u Baru bilježi se u ispravama koje se odnose na duhovnike koji su opsluživali zbornu crkvu sv. Marije u Baru. Sveštenik *Marcus Stanopoli, clericus* sv. Marije u Baru, izjavom svoje posljednje volje je 8. februara 1333. ostavio 2 perpera »ecclesie sancti Petri«.¹⁰ Funkcija institucionalnog zborovanja pred crkvom sv. Petra potvrđena je devedeset godina nakon nj enog prvog pomena. *Dompnus Laurentius Antibarensis*, kanonik sv. Marije *Maiores* – »cum eo multi clerici de Antibari« – sastali su se prije 2. jula 1337. »ante ecclesiam sancti Petri«.¹¹

Sergius Martha bio je kanonik sv. Petra, član višeg (»capitulum Majoris«) i jedinstvenog Kaptola (koji su, uz arhidakona, činili viši kaptol i kaptoli barskih kolegijalnih crkava) 1341. godine, kada je, nakon smrti Guillaumea Adama, za barskog nadbiskupa izabran *Johannes Zaulini*, nekad akvilejski kanonik.¹² Uloga i značaj crkve sv. Petra i njenih

⁵ *Codex Diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae; Diplomatički zbornik Kraljevine Hrvatske, Dalmacije i Slavonije* (dalje: *Codex 4.*), (ur. Tadija SMČIKLAS), svezak 4 (listine godina 1236–1255.), str. 317–318.

⁶ *Acta Albaniae iuridica*, Iosephi VALENTINI S. J., T. I., München, 1968., str. 77.

⁷ Anton MILOŠEVIĆ, »Srednjovjekovne latinske povelje i bule I i II«, *Istoriski zapisi*, god. 3, br. 3–4, Cetinje, 1949., str. 194–195.; *Codex 4.* str. 319.

⁸ *Monumenta historica Ragusina*, 4. (prir. Josip LUČIĆ), Zagreb, 1993., str. 313–314.

⁹ Miloš ANTONOVIĆ, *Grad i župa u Zetskom primorju i severnoj Albaniji u 14. i 15. veku*, Beograd, 2003., str. 44; *Monumenta Montenegrina*, 4, 1, (prir. i predgovor napisao Vojislav D. NIKČEVIĆ), Podgorica, 2001., str. 218–219.

¹⁰ Risto KOVIJANIĆ, »Barski maslinjaci 14. vijeka«, *Istoriski zapisi*, god. 9, br. 1–2, Cetinje, 1958., str. 320.

¹¹ *Codex Diplomaticus, Regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae – Diplomatički zbornik Kraljevine Hrvatske, Dalmacije i Slavonije* (prir. Tadija SMČIKLAS), svezak 10 (listine godina 1332–1342.), Zagreb, 1912., str. 332.

¹² *Sergius Martha (Marta)*, se bilježi i ranije, 1338. godine. Đurđe BOŠKOVIĆ, *Stari Bar*, Beograd, 1962., str. 265. Barski kanonici prvostolne i triju zbornih crkava su 1341. godine izabrali nadbiskupa Ivana III (Dominikovog) Zaulinija, što je potvrđeno bulom pape Benedikta XII o njegovom imenovanju (»...dilecti filii Petrus Archidiaconus maioris et eiusdem ac ceterarum ecclesiarum Collegiatarum Antibarensium capitula, quae quidem Capitula earumdem Ecclesiarum Collegiatarum una cum dictis Archidiacono et Capitulo ipsius Ecclesiae maioris electioni Archiepiscopi Antibarensis, cum pro tempore imminet facienda, se debere

eklezijasta u vjerskom životu Bara i odnosnog područja jurisdikcije potvrđeni su sredinom 14. stoljeća. Crkva se tako pominje u papinskom dokumentu od 31. januara 1349. godine, kada je njen nadžupnik – »Dominicus archipresbiter ecclesie Collegiatæ S. Petri Antibaren.« (vjerojatno graditelj Sv. Ilije, treće barske zborne crkve) – od strane barskog Kaptola izabran za barskog nadbiskupa.¹³ Papa Klement VI. je taj izbor odobrio, zatraživši od Dominika da benediktinski samostan sv. Marije Ratačke štiti od posezanja svjetovnih moćnika.¹⁴ »Ei per Petrum epum. Praenestin. jam consecrato et pallio ornato datur licentia ad ecclesias sua se conferendi 1349 Apr. 28.«¹⁵ Bivši duhovnik kolegijate sv. Petra, Dominik, Barskom nadbiskupijom upravljao je od 1349. do 1360. godine, u politički teškom razdoblju, u kojem je srpski vladar Stefan Dušan svojim uredbama katolike podvrgnuo pritisku i progonima, tj. oduzimanju crkava i zabrani djelovanja katoličkih sveštenika.¹⁶

Sačuvano epigrafsko svjedočanstvo, moguće s kraja 14. stoljeća (vjerojatno iz 1380-ih, prim. aut.), pominje sveštenika Stefana *Revi(v)gne* i crkvu *Sci. Petri*. Natpis na fragmentu kamene ploče svakako se vezuje za prezvitera barske kolegijalne crkve sv. Petra, a moguće varijante njegovog čitanja su: »presbiter Stefano Redagna Sancti Petri«, odnosno: »...Redigna ... Sancti Petris«.¹⁷ Sveštenik Dominik Kapsenta, dugogodišnji notar i kancelar Bara, bio je, prema podatku od 5. juna 1409. godine, kanonik crkve sv. Petra.¹⁸ *Don Dominichus Capsenta*, kanonik navedene zborne crkve, zabilježen je 1433. i kao »imperiali auctoritate iudex ordinarius et publicus notarius et cancellarius communis Antibari«.¹⁹

asserunt, de antiqua et approbata, et hactenus pacifice opservata consuetudine, interesse, et voces in electione ipsa habere, vocatis omnibus qui debuerunt, voluerunt et potuerunt comode interesse, die ad eligendum prefixa, ut moris est, convenientes in unum et quoad *hoc unum Capitulum facientes*, ac deliberantes in huiusmodi electionis negotio per formam procedere compromissi, tribus de dicto capitulo Majoris fidedignis, videlicet... et Sergio Marthe, S. Petri Antibarensium ecclesiarum canonicis, ...«), I. MARKOVIĆ, *Dukljansko-barska metropolija*, str. 194–195; Usp. Charles KOHLER, »Documents relatifs a Guillaume Adam, archevêque de Sultanieh, puis d'Antivari, et a son entourage (1318–1348)«, *Revue de L'Orient Latin*, T. X – 1903–1904, Paris, 1905., str. 51–52; »...a Canonicis Aedis Metropolitanae, & a Capitulis trium Ecclesiarum, quas Collegiatas vocant, de communi sententia electum...«, D. FARLATI – J. COLETI, *Illyrici Sacri tomus septimus*, str. 70. Potcrtao S. M.

¹³ *Monumenta Montenegrina*, knjiga 4, tom 1, str. 248–249; Jadranka NERALIĆ, *Priručnik za istraživanje hrvatske povijesti u tajnom vatikanskom arhivu*, Zagreb, 2000., str. 118; D. FARLATI, – J. COLETI, *Illyrici Sacri tomus septimus*, str. 71.

¹⁴ Ante DRAČEVAC, »Dominik«, u: *Hrvatski biografski leksikon* (dalje: *HLB*), 3, Č-Đ (gl. ur. Trpimir MACAN), Zagreb, 1993., str. 486.

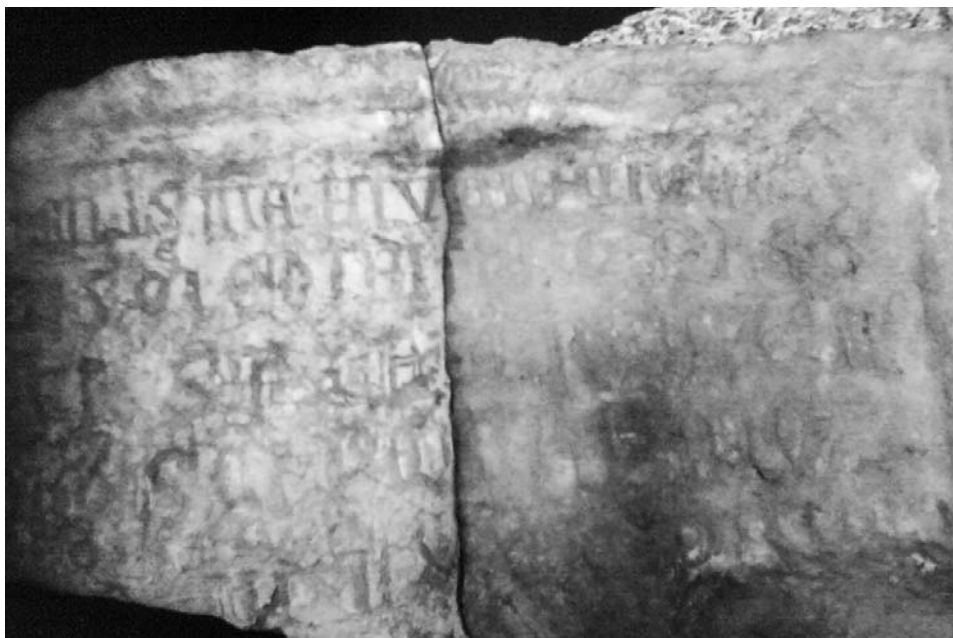
¹⁵ *Hierarchia Catholica Medii Aevi, summorum pontificum, s. r. e. cardinalium, ecclesiarum antistitum series* (ab anno 1198 usque ad annum 1431 perducta), per Conradum EUBEL, Editio altera, Monasterii MDCCCXIII. Sumptibus et typis Librariae Regensbergianae, p. 93.

¹⁶ A. DRAČEVAC, »Dominik«, u: *HLB*, 3, str. 486. I. Marković interpretira da je Dominik upravljao Barskom nadbiskupijom i metropolijom u teškim vremenima kada je car Dušan počeo progoniti katoličku vjeru i kad je u vrijeme Stefana Uroša njegova mati Jelena bila žestoka protivnica katolicima. I. MARKOVIĆ, *Dukljansko-barska metropolija*, str. 195; Usp. »A Latinis eorumque sacris non solum ipse alienus erat, sed longe acerbior animo abhorrebat Helena mater ejus foemina ferox & imperiosa«, D. FARLATI – J. COLETI, *Illyrici Sacri tomus septimus*, str. 77. I. Marković, međutim, osporava tačnost Coletijevog navoda o Dominikovom izboru od strane metropolitanskog kaptola.

¹⁷ Usp. Mladen ZAGARČANIN, *Stari grad Bar: vodič kroz vjekove*, Bar, 2008., str. 43.

¹⁸ Risto KOVIJANIĆ, »Bar i Barani u Kotorskim spomenicima prve polovine 15. vijeka«, *Istorijski zapisi*, god. 27, br. 1–2, Titograd, 1974., str. 135.

¹⁹ Savo MARKOVIĆ, *Stanovništvo srednjovjekovnog Bara*, Perast, 2014., str. 178, 614.

Sl. 1. Fragment epigrafa (13. – 14. v.), koji se vjerovatno odnosi na crkvu sv. Petra

Da je crkva okupljala duhovnike iz istaknutih barskih porodica i sticala posjede u gradskom distriktu, svjedoči i testamentarna odredba iz 15. stoljeća. Barski kanonik i mljetski benediktinski opat *Andrea de Zare* u oporuci iz 1421. godine kanonicima »di Sancto Piero d'Antivari« zaviještao je jedan teren u planini (*montagna*), koji graniči »con Gradina, chiamato Grisas«, jedno polje u Bualu i masline »de Congera«²⁰ te zemljište s pripadnoštim, s tim da mole Boga »per li nostri morti«.²¹

U dokumentu iz papinske kancelarije iz 15. stoljeća (možda prije 1436. godine), barski nadbiskup i arhiprezviter barske crkve sv. Petra Nikola *Mishamas* protivili su se dodjeli crkvenih beneficija svešteniku Nikoli.²²

Istorijski izvori ponovo potvrđuju javnu i institucionalnu ulogu zborne crkve sv. Petra, u kojoj su se 1428. i 1429. godine, zbog donošenja važnih odluka za Barsku nadbiskupiju, na zvuk zvona okupljale zaklete barske sudije s malim i velikim vijećem (»Judices jurati civitatis Antibarensis cum minori & majori consilio ad signum æris campani in unum collecti in ecclesia S.

²⁰ »Item lasso alli canonici di Sancto Piero d'Antivari uno terreno posto sula montagna che (si chiama cancell.) configna con Gradina, chiamato Grisas e uno campo a Pual e olive de Zgera, e lo terren con le sue pertinençe, che preghino Idio per li nostri morti«, Savo MARKOVIĆ, »Žare, Natalis, Dalmas: tri testamenta barskih patricija u Dubrovniku (15.–16. st.)«, *Arhivski zapisi*, god. 20, br. 2, Cetinje, 2014., str. 52.

²¹ S. MARKOVIĆ, »Žare, Natalis, Dalmas: tri testamenta barskih patricija u Dubrovniku (15.–16. st.)«, str. 36–37.

²² Lenka BLEHOVA-ČELEBIĆ, »Rimska kurija i Kotor krajem srednjeg vijeka«, *Boka*, [www.bibliotekaherceg-novi.org.yu/...](http://www.bibliotekaherceg-novi.org.yu/) (zadnje posjećeno 13. 12. 2007.), str. 4.

Petri«).²³ Mada crkvena pitanja nisu spadala u nadležnost komune, u dogovoru sa barskim nadbiskupom Petrom II Spanom, barske sudije su 20. aprila 1428. ustanovile zakonsku odredbu da ni jedan crkveni upravitelj u Barskoj dijecezi, kao ni njeni kanonici, prezviteri, ni crkveni kolegiji, ne smiju otuđivati, prodavati, poklanjati, zalagati ili davati na razmjenu crkvena dobra.²⁴ Naredne, 1429. godine, barske sudije i navedena vijeća su, »pro civitatis nostrae bono«, u crkvi sv. Petra donijele uredbu kojom se građanima pod globom od 500 dukata zabranjivale zaobilaženje Barske nadbiskupije i odlazak kod bilo koje vlasti radi dobijanja dostojanstava.²⁵ Zvono s crkve sv. Petra, čiji je zvuk najavljivao sastajanje gradskih sudija i vijeća, s promjenom državne vlasti zadesiće zanimljiva sudbina. Godine 1443. konfiskovao ga je i odnio u kaštel prvi barski mletački provizor Marco de Prioli. Na njihovu molbu Baranima je 1445. godine dozvoljeno da bez carine donesu jedno zvono iz Venecije, što međutim, vjerovatno zbog velikih troškova, nije ostvareno.²⁶ »Prudentes viri«, oratori barske komune, zbog toga su 1449. godine zatražili od Senata određenje po pitanju zvona crkve sv. Petra (»Et direti per fato de le campane de sancto Piero«).²⁷ *Signoria* je 16. decembra 1449. godine bila jednoglasna, s obzirom da je zvono slomljeno, da preuzme troškove izrade novog zvona i da se ono vrati crkvi sv. Petra,²⁸ ali ni ta zamisao nije sprovedena.²⁹ Godine 1452. troškovi kupovine novog zvona bili su prebačeni na barskog potestata.³⁰ Slične posljedice pogodile su i kanoničku kuću kolegijalne crkve.³¹

²³ D. FARLATI – J. COLETI, *Illyrici Sacri tomus septimus*, str. 87.

²⁴ »MCCCCXXVIII. Ind. VI. Die XX mensis Aprilis. Nos Laurentius Petri Samuelis, Laurentius Blaxii Rugii, et Joannes Joannis Samuelis tres simul Iudices jurati civitatis Antibarensis cum majori et minori consilio ad signum aeris campani in unum collecti in Ecclesia s. Petri, in honorem D. Marci unanimi omnes consensione, et lubentissima voluntate Rev. in Christo Patris D. Petri Spano dei gratia Archiepiscopi Antibarensis volumus, ac decernimus, ne quis Rector Ecclesiarum, quae subsunt Antibarensi dioecesi, neque Canonicorum, aliorumve Presbyterorum, seu Ecclesiarum collegia deinceps, et ullo unqual tempore, et quamvis ob causam possint suarum Ecclesiarum bona abalienare, vendere, donare, oppignorare, permutare etc«, I. MARKOVIĆ, *Dukljansko-barska metropolija*, str. 197.

²⁵ »MCCCCXXVIII. Ind. VII die... Nos Theodorus Britius, Joannes Petri, et Marinus Blaxii Rugii tres simul Iudices jurati civitatis Antibarensis cum consilio toto minori et majori ad signum aeris campani collecti in Ecclesia S. Petri... una omnes... decrevimus pro civitatis nostrae bono... nequis civitum nostrorum ullo in posterum tempore, neque intra urbem, neque extra, non principium favore, non Pontificis gratia, non Praefecti urbis electione, prensando aut circumeundo Archiepiscopatum nostrae civitatis ambiat, nulloque modo, ut sibi haec dignitas conferatur, curet. Et siquis decreto huic nostro non obtemperasse deprehenditur, quingentis aureis poenam luet Principi nostro. Sin hic aut rejiciat multam, aut depellat, eadem Communi nostro solvatur«, I. MARKOVIĆ, *Dukljansko-barska metropolija*, str. 197–98. Nadbiskup je kasnije imao neprilika sa ratačkim opatom Pelinovićem, o čijim je pretendentskim zahtjevima 18. marta 1445. raspravljao mletački Senat. Ivan BOŽIĆ, *Nemirno pomorje 15. veka*, Beograd, 1979., str. 187.

²⁶ M. ANTONOVIĆ, *Grad i župa u Zetskom primorju*, str. 167.

²⁷ Šime LJUBIĆ, *Listine o odnošajih između južnoga Slavenstva i Mletačke Republike*, knjiga 9, JAZU, Zagreb, 1890., str. 316.

²⁸ »De campanis sancti Petri dicimus, quod sumus contenti, ut ipsa campana fracta, iterum projiciatur et reficiatur ad expensas nostras et restituatur ecclesie sancti Petri«, Š. LJUBIĆ, *Listine o odnošajih između južnoga Slavenstva i Mletačke Republike*, str. 317.

²⁹ M. ANTONOVIĆ, *Grad i župa u Zetskom primorju*, str. 167.

³⁰ Usp. »U odgovoru mletačkog Senata dubrovačkim izaslanicima izdatom 5. juna 1452. ... odobrava se izdatak za kupovinu novog zvona za crkvu sv. Petra, pošto je staro uzeo knez i postavio ga u tvrđavi, možda i zbog toga što crkva, prethodno, zato što je bila zapuštena ili obnavljana, nije jedno vreme funkcionisala«, Đ. BOŠKOVIĆ, *Stari Bar*, str. 70; M. ANTONOVIĆ, *Grad i župa u Zetskom primorju*, str. 44, 167.

³¹ U Kapitulumu barskih oratora Senatu 1449. predlaže se da se dio tereta soli s Krfa unovči u odnosu na »sovcenon de quella habitacion«; *Signoria* se saglasila: »de tractu ipsius salis reparetur et aptetur habitatio

Dva mletačka dokumenta iz 1452. godine navode da je knez stanovao u kući u blizini citadele (*castelo*), koju su »bivši gospodari« oteli od kanonika sv. Petra.³² Barska komuna je molila Senat u Veneciji da im vrati ili pravedno nadoknadi *kneževu palatu*, koja je ranije pripadala kanonicima sv. Petra, a prethodni oblasni gospodari (»li signori terani«) su im je bili oduzeli.³³ U odgovoru od 7. juna 1452. mletački Senat je naložio potestatu Bara da procijeni vrijednost te zgrade i da ga o tome izvijesti.³⁴

Svakako se može zaključiti da se kolegijalna crkva sv. Petra nalazila u najstarijem gradskom jezgru Bara, kao i to da nije bila skromnih dimenzija. Na osnovu podataka o javnom okupljanju, pred njom je zasigurno postojao trg na koji se izvjesno ulazilo iz sjevernih, kasnije unutrašnjih gradskih vrata. Na središnjem gradskom trgu, pored gradskih vrata, građevine susjedne crkvi mogle su poprimiti javni karakter.³⁵ Velika izdužena obližnja zgrada, čija je dužina presječena s dva poprečna zida, u južnom od njih sadrži ostatke tri kasnije zazidane arkade, koje nisu identične po rasponu ni po visini; niti su po dimenzijama jednaka dva stupca koja ih nose.³⁶ Pojedini njeni zidovi rađeni su solidno, horizontalnim nizovima grubo obrađenih tesanika. U južnom zidu sjeverne prostorije vide se ostaci niša od kojih je jedna bila opervažena okvirom konstruisanim na romanički način. Đ. Bošković pretpostavlja, s obzirom na veličinu zgrade i mjesto na kojem se nalazi, da je u njoj bila gradska vijećnica, ili dvorska palata, odnosno palata koja bi pripadala jednoj od barskih crkava: »možda crkvi sv. Petra, obližnji obj. 106«³⁷. Da je krajolik grada potkraj 14. stoljeća bio drugačiji od onoga koji će mu dati Mlečani, svjedoči podatak iz 1373. godine, kad su barske sudije skupocjenu tkaninu, oduzetu jednom trgovcu, dali da se odnese »ante ecclesiam sancti Petri in Antibaro sub muraro«, što govori da su osim starih vrata tome dijelu grada obilježje davale i stare zidine, koje će kasnije nestati.³⁸

Oskudni su podaci o uređenju crkve, odnosno o njenom liturgijskom inventaru. Za popravku hora crkve Santo Piero di Antivari, posvećene patronu po kojem je nazvano dvoje njene djece,³⁹ Jeluša, sestra »ser Menze Tudrovich de Antibaro«, udata u Dubrovniku za

potestatis nostri sicut petunt ...«, Š. LJUBIĆ, *Listine o odnošajih između južnoga Slavenstva i Mletačke Republike*, str. 317.

³² Tadija BOŠKOVIĆ, *Bar pod mletačkom vlašću 1443–1571. godine*, Bijelo Polje, 2004., str. 228.

³³ S. MARKOVIĆ, *Stanovništvo srednjovjekovnog Bara*, str. 364, 796.

³⁴ M. ANTONOVIĆ, *Grad i župa u Zetskom primorju*, str. 44, 167.

³⁵ *Isto*, str. 44.

³⁶ Ta je građevina istraživanjima Đ. Boškovića označena brojem 83.: Đ. BOŠKOVIĆ, *Stari Bar*, str. 54–55.

³⁷ Za komunalnu palatu je opštini 1445. godine dozvoljeno da iz Venecije izveze 200 tabula (»tabullas«), vjerovatno dasaka za opravku. Đ. BOŠKOVIĆ, *Stari Bar*, str. 54–55.

³⁸ Dubrovčanin Maroje Lamprov de Menče se 4. juna 1373. žalio dubrovačkom knezu i njegovom sudu na komunu i sudije Bara jer mu je u decembru 1372. u njegovom domu u Baru silom oduzeta skupocjena tkanina. To je potvrdio zakleti svjedok Nikola Peroević (»Ego scio, quod iudices Antibari abstulerunt a dicto Marino pecciam vnam panni rubei de stametto et aduxerunt illam ante ecclesiam sancti Petri in Antibaro sub muraro, et dictus Marinus clamabat: quare aufferitis michi violenter pannos de domo mea, et illi dicebant, quia volebant sibi soluere«.) Jedan od ostalih svjedoka je izjavio »quod Georgius de Balsa volebat habere pannos«. *Acta et diplomata res Albaniae mediae aetatis illustrantia*, Ludovicus THALLÓCZY – Constantinus JIREČEK – Emilianus ŠUFFLAY, vol. II (1344. – 1406.), Vindobonae, MCMXVIII., str. 73; Usp. M. ANTONOVIĆ, *Grad i župa u Zetskom primorju*, str. 250–251.

³⁹ »Petrussa filia mia la qual e monaga«; »mio fiol Piero«; Savo MARKOVIĆ, »Baranke u Dubrovniku: Matična komuna u izjavama njihove posljednje volje (14. – 15. stoljeće)«, *Povijesni prilozi*, god. 32, br. 46, Zagreb, 2014., str. 24, 25.

uglednog preduzetnika Hansa Sasinovića (*Chanusii Sassinovich*), ostavila je 25 perpera oporukom od 8. februara 1426. godine⁴⁰ Takvo zaviještanje, koje možda upućuje i na matičnu župnu crkvu, više se smatra karakterističnim za muške testatore, utoliko potcrtavajući preduzimljivost ostaviteljke, koja je od 1393. godine bila udovica.⁴¹ Hor je prostor crkve koji završava apsidom; odijeljen od vjernika, određen je za pjevače i sveštenstvo. Obično je okrenut prema istoku. U sredini hora nalazi se oltar. Svojim testamentom, sastavljenim 7. septembra 1493. godine u Veneciji, barski patricij, *presbiter Iohannis Ruzzi*, odredio je i ovlastio brata Lovra (*Laurentius*) da se postara da se za istu crkvu izradi kalež vrijednosti osam dukata (»edificantur unum calice pretij ducatos 8 et datur ecclesie S. Petri de Antybaro pro anima sua«).⁴²

Barski patricij Ivan Ludovikov Prodi (»Ego, Iohannes de Prodis, quondam nobilis et generosi viri domini Ludouici de Prodis de Antibaro«), koji je svojeručno sastavljeni testament 2. juna 1494. godine predao notaru katastra dubrovačke komune,⁴³ za liturgijske obrede u zornoj crkvi sv. Petra vezuje njegove ključne nasljednopravne odredbe, koje predviđaju sukcesiju imovine unutar roda, od strane neposrednih nasljednika, odnosno najbližih srodnika (»stariji od Prodijevih, treba postati nasljednikom«).⁴⁴ Odnosna odredba glasi: »Ipak, tako i uz to da tko god kroz vrijeme bude uživao ili ga zapadne da uživa sva moja spomenuta dobra, smatra se i obavezan je zauvijek svake pojedine godine dati da se slavi dvanaest misa u crkvi sv. Petra od Bara (»in ecclesia Sancti Petri de Antibaro«) i da svake godine za deset Kristovih siromaha, o blagdanu sv. Mihovila, priredi jedan ručak u mjesecu rujnu u iznosu od deset groša, u cijelosti za moju dušu i duše mojih pokojnika.«⁴⁵

Margarinus, kanonik zborne crkve sv. Petra, postao je 1467. biskup Donjeg Pulata (»Cum esset Canonicus Ecclesiae S. Petri Antibarensis; ejusque electio consignatur die septima

⁴⁰ S. MARKOVIĆ, »Baranke u Dubrovniku: Matična komuna u izjavama njihove posljednje volje (14. – 15. stoljeće)«, str. 23–24, 26–28.

⁴¹ Usp. »Enfin, dernière catégorie de ces dons à des œuvres pieuses : les fabriques. C'est un legs d'autant plus intéressant qu'outre la démarche pieuse, il offre des enseignements sur le lien avec la paroisse don't dépend la fabrique et sur le parcours individuel de l'ouvrier qui a, peut-être, travaillé sur le chantier. C'est un legs essentiellement masculine ...«, Sandrine VICTOR, »Le prix de la mort à Gérone aux XIVe e XVe siècles d'après les actes de la pratique«, *Mediterranean Chronicle*, god. 4, Diavlos, Ionian University (Corfu), 2014, str. 89.

⁴² S. MARKOVIĆ, *Stanovništvo srednjovjekovnog Bara*, str. 671.

⁴³ »Hoc autem testamentum factum, conditum et ordinatum per prefatum testatorem, nobilem virum, ser Iohannem de Prodis, quondam nobilis viri, ser Ludovici de Prodis de Antibaro, ibidem presentem, presentatum fuit notario cathastrei communis Ragusii per eundem ser Iohannem testatorem, et de eius voluntate et mandato hic registratum pro robore et perpetua ac irrevocabili firmitate dicti testamenti...«, Državni arhiv u Dubrovniku (dalje: DAD), *Testamenta notariae* (TN), sv. 27, f. 21r. Na ustupanju snimaka dokumenata iz DAD, kolaciji priložene transkripcije, kao i na vrijednim sugestijama, zahvaljujem prof. dr. sc. Nelli Lonza.

⁴⁴ DAD, TN, sv. 27, f. 20r.

⁴⁵ »Ita tamen, et cum hoc quod quicumque per tempora usufructabit et usufructare contingerit predicta omnia bona mea teneatur et obligatur sit omni et singulo anno in perpetuum celebrari facere missas duodecim in ecclesia Sancti Petri de Antibaro, et etiam pauperibus decem Christi exhibere unum prandium singulo anno in festo Sancti Michaelis, de mense Septembri, in perpetuum de grossis decem in totum pro anima mea et meorum defunctorum«, DAD, TN, sv. 27, ff. 20r-20v. Transkripciju i prijevod testamenta Ivana Ludovikova Prodića obavila je dr. sc. Iva Kurelac, kojoj se ovom prilikom zahvaljujem.

Januarii illius anni 1467.«).⁴⁶ Moguće da je, kao deveti poznati »episcopus Pullatensis Minor«, na položaju barskog sufragana ostao do 1508. godine.⁴⁷

Kolegijalna crkva sv. Petra će i u narednom stoljeću imati značajnu ulogu u društvenom životu Bara. *Compromissum* o pomirenju između barskih patricijskih familija Pasquali s jedne te Proculiano, Samueli i ostalih, s druge strane, prezentiran je pred svjedocima i »viua voce« potvrđen 16. jula 1550. godine, »in ecclesia Sancti Petri«.⁴⁸ Tada je odlučeno da sukobljene strane imenuju predstavnike od ugleda i uticaja (»compromettono in XII vecchi«) koji će raditi na pomirenju i rješavanju sporova između obje strane.⁴⁹

Najvjerojatnije je u vrijeme dok je patricijski rod Prokulijan imao svoje predstavnike među onima koji su se mirili, Nikola Prokulijan bio kanonik crkve sv. Petra. Taj se sveštenik javlja 2. juna 1553. godine u obavještajnom lancu između svojeg oca Antuna Nikolinog Prokulijana, doktora Jeronima Buće Kotoranina, koji je tada boravio u Napulju, i kardinala Granvele.⁵⁰ Kao imućan čovjek bilježi se u dubrovačkim trgovačkim dokumentima u svojstvu punomoćnika i jemca svojih sugrađana.⁵¹ Sa bratom Petrom imao je novca pri instituciji *Monte di Pietà* (Zeccha) u Veneciji, kao i posjede koje su obrađivala dvojica seljaka.⁵²

Crkva se pominje i u jednom testamentarnom zaviještanju potkraj mletačke vladavine. »Presbiter Franciscus de Antibaro«, kapelan benediktinskog ženskog samostana sv. Andrije u Dubrovniku i duhovni otac tamošnjih časnih sestara, odnosno monahinja, oporukom otvorenom 10. novembra 1562. godine određuje da njegov rođak, prezviter Jakob Nikolin Baranin (»pre Jacobo de Nicolo mio cugino Antibarano«), treba svakog petka držati za njegovu dušu tihu misu u crkvi sv. Petra u Baru;⁵³ »...che habbia dicer ogni venere la messa piccola a Santo Piero in Antibaro, sotto la Croce, la messa della croce con la oratione

⁴⁶ D. FARLATI – J. COLETI, *Illyrici Sacri tomus septimus*, str. 270.

⁴⁷ Isto; Ivan JOVOVIĆ, *Iz prošlosti Dukljansko-barske nadbiskupije*, Bar, 2004., str. 224, 230.

⁴⁸ U crkvi sv. Petra sačinjen je sporazum o pomirenju barskih patricija Pasqualija i Antonia Prokulijana, njegovih sinova, »nepoti, parenti et attinenti«, kojem su prisustvovali i *misser* Lovro Prokulijan i *misser* Antonio Proculian, a koji je pomenuti Lovro potpisao u svoje ime i u ime svojeg »kunjada« (»Io Lorenzo Proculiano cosi per nome mio, come de misser Camillo Besalio mio cognato«). S. MARKOVIĆ, *Stanovništvo srednjovjekovnog Bara*, str. 663–664.

⁴⁹ Navedeni je sporazum sastavio *Francesco Voluiza*. »Infrascriptum compromissum presentatum fuit michi camerlengo in ecclesia Sancti Petri, presentibus ser Marino Cortelano et ser Nicolo Nasachi testibus. Presentibus etiam omnibus interuenientibus in pace suprascripta et viua voce laudantibus, et inter alios dominus Franciscus Borisius quo ad antedictum eius filius laudatur«, Lovorka ČORALIĆ, »Staleški raskol – tragom građe o društvenim sukobima u Baru«, *Povijesni prilozi*, god. 26., br. 32, Zagreb, 2007., str. 72, 90.

⁵⁰ »Ecellente Sig.or messer Ieronimo, trovandome questo mazo pasato esser andato a Dulceigno a Suvazo et mio messer padre mi mando una vostra litera di vostra ecelentia per la qual si fa a saper che la stancia vostra e per star a Napoli et per aver mi reso che el Sig.or gardenal di Trento vostro patron e fato vici re di Napoli ... et essendo V. S. cusi da longi di questi paiesi a de caro aver dele nove ... et se mai vora la Maiesta di Dio et vostro Sig.or far vignir altro che diese milia Spagnoli, ... Dio vi conservi, di Antivari adi ii zugno 1553 Vostro Pre Nic.o Proculiano.« Biblioteca Digital Hispánica, Biblioteca Nacional de España, Manuscritos Digitalizados, Cartas de Jerónimo Bucchia a Nicolas Perrenot y al Cardenal Granvela, MSS/20209/55/11 (zadnje posjećeno 5. 6. 2017.).

⁵¹ Bogumil HRABAK, »Pod okriljem mletačkoga lava«, *Bar grad pod Rumijom* (ur. Sima ĆIRKOVIĆ – Bogumil HRABAK), Bar, 1984., str. 53.

⁵² B. HRABAK, »Pod okriljem mletačkoga lava«, str. 53; S. MARKOVIĆ, *Stanovništvo srednjovjekovnog Bara*, str. 664–665.

⁵³ Vinicije B. LUPIS, »Iz prošlosti srednjovjekovnog zlatarstva u Baru«, *Hrvatsko-crnogorski dodiri / crnogorsko-hrvatski dodiri: identitet povijesne i kulturne baštine Crnogorskog primorja* (ur. Lovorka ČORALIĆ), Zagreb, 2009., str. 740.

delli morti Deus veniae largitor ...»⁵⁴ Iz izjave posljednje volje pokojnog don Frana Dominikova, dubrovačkog benediktinskog kapelana barskog porijekla, sastavljene 21. jula 1562. godine, saznaju se dvije važne činjenice. Najprije, da se u interijeru zborne crkve sv. Petra kao dio njene opreme nalazio krst, mada se ne može zaključiti radi li se o djelu srednjovjekovnog zlatarstva, odnosno zanatstva (procesijskom krstu), raspeću u obliku oslikanog krsta s Hristom uzdignutim ili ovješanim po svojem položaju unutar zdanja, ili oltaru posvećenom Sv. Krstu/Križu.⁵⁵

Drugo je saznanje da se pod (*sotto*) tim krstom trebala držati »la messa della croce«, misa zadužnica navedenog sadržaja.⁵⁶ Epitropi testamenta bili su dubrovački kanonik Ivan Resti, g. Jeronum Ghetaldis,⁵⁷ kao i humanist Miho Marinov Menze⁵⁸, koji je bio i svjedok oporuke, što bi upućivalo na ugledan društveni status oporučitelja. Presbiter *Francesco de Dominico de Antibari* bio je, shodno matrikuli, član dubrovačke bratovštine sv. Lazara, čiji su bratimi uglavnom trgovali na Levantu.⁵⁹

Ipak, dalja liturgijska funkcija crkve sv. Petra slabo je rasvijetljena istorijskim izvorima. Izgleda da nije bila u funkciji već 1579. godine, u vrijeme poznate vizitacije Agostina Valiera, odnosno pohađenja barskog arhiđakona Blaža Battaglie. Međutim, istoriografija

⁵⁴ Za to mu zaduženje testator ostavlja dio svojeg nasljeđa, i to vrtove pored grada Bara i zemljište u Bijeloj Travi – u Šušanju kraj Bara. Po smrti prezvitera Jakoba taj je beneficij, po već poznatoj praksi u Baru, trebao prelaziti sa sveštenika na sveštenika, uvijek pod navedenim uslovom. DAD, TN 41, 258v.

⁵⁵ Kult Sv. Krsta/Križa u Baru posvjedočen je i drugim crkvenim zdanjima i lokalnom tradicijom.

⁵⁶ Usp. *Večernja za Mrtve*, uz Psalme 129, 145 »Gori Srca«, ili *Molitvenik za bogoljubno slušati i služiti Svetu Misu* (sabradio i priredio D. Zvonimir KIRIGIN), Zadar, 1899., str. 307, 308. *Officium Pro Defunctis, Ad Laudes, Oratio*: »Deus, qui inter apostolicos sacerdotes / famulos tuos pontificali seu sacerdotali / fecisti dignitate vigere: praesta quaesumus, / ut eorum quoque perpetuo aggregentur / consortio. *Deus veniae largitor*, et humane salutis / amator, quaesumus clementiam tuam: ut / nostrae congregationis fratres, propinquos, et / benefactores, qui ex hoc saeculo transierunt, / beata Maria semper virgine intercedente cum / omnibus Sanctis tuis, ad perpetuae / beatitudinis consortium pervenire concedas. Fidelium Deus omnium conditor et / redemptor, animabus famulorum, / famularumque tuarum remissionem / cunctorum tribue peccatorum: ut / indulgentiam, quam semper optaverunt, piis / supplicationibus consequantur. Qui vivis et / regnas in saecula saeculorum.« [Http://medievalist.net/hourstxt/deadlau.htm](http://medievalist.net/hourstxt/deadlau.htm) (zadnje posjećeno 24. 5. 2017.), p. 3. Za upućivanja na odnosni tekst zahvaljujem prof. dr. sc. Nelli Lonza.

⁵⁷ Kanonik Ivan Resti (oko 525. – oko 1586.) bio je sin Benedikta (oko 1472. – 1540.), dubrovačkog kneza 1539. godine. Marin Ghetaldis (rod. oko 1467.) prvi je pripadnik tog roda koji je došao do kneževske funkcije 1539., i na tom položaju bio još četiri puta do smrti 1551. godine. Marinovi sinovi bili su Vido (oko 1515. – 1589.) i Jeronim, koji je umro oko 1597. godine. Nenad VEKARIĆ, *Vlastela grada Dubrovnika*, sv. 3, *Vlasteoski rodovi (M – Z)*, Zagreb – Dubrovnik, 2012., str. 159–160, 224.

⁵⁸ Miho Marinov Menze (oko 1523. – 1590.), poklisar i humanist, s nadimkom Matufić. U Veliko vijeće je primljen 1543. g., a od 1567. do 1588. osam puta je bio dubrovački knez. Godine 1570. bio je poklisar kod napuljskog potkralja. Hvalio ga je biskup Lodovico Beccadelli »per le sue buone qualita«. Izmjenjivao je poslanice s Nikolom Nalješkovićem, a pjesme mu je, kao svojem »prijatelju i rodaku«, posvetio Dinko Dimitrov Ragnina. Poslanice i nadgrobnicu napisao mu je Dominik Šimunov Zlatarić (oko 1558. – 1613.), koji mu posvećuje i svoje djelo *Aminta*. Zlatarić je napisao i epitaf njegovoj kćeri Linji, dok mu je laskavu nadgrobnicu napisao Miho Monaldi (»In morte del Sig. Michele Menze«). Sonet mu je posvetio i Sabo Mihov Bobalio-Glušac, dok Serafin-Marija Marinov Cerva navodi njegovo veliko poznavanje jezika (»Italicam, Illyricam, Hispanicam linguas, Graecae ac Latinae vir fuit eximie peritus«) i bavljenje Platonovim djelima. Sebastijan Slade-Dolci dodaje da je kao poklisar išao »k mnogim evropskim vladarima«. N. VEKARIĆ, *Vlastela grada Dubrovnika*, str. 51–52; Nenad VEKARIĆ, *Vlastela grada Dubrovnika*, svezak 5, *Odabrane biografije (E – Pe)*, Zagreb – Dubrovnik, 2014., str. 246–247.

⁵⁹ Štefica CURIĆ LENERT – Nella LONZA, »Bratovština Sv. Lazara u Dubrovniku (1531–1808): osnutak, ustroj, članstvo«, *Anali Zavoda za povijesne znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Dubrovniku*, god. 54, br. 1, Dubrovnik, 2016., str. 101.

koja se bavi prijelomnom vremenom nadbiskupa Ambroza Antuna Kapića (*Capitius*, Capizzi) sugerise da je ova zborna crkva mogla biti u liturgijskoj upotrebi i kasnije, makar do 1585. godine.⁶⁰

Nadbiskup Marin Bizzi usredsređuje se na dvije kolegijalne crkve u Baru.⁶¹ U prvom izvještaju nadbiskupa Andrije Zmajevića o Barskoj nadbiskupiji iz 1671. godine navodi se da su nekad u Baru osim katedralne, zborne »bile crkva sv. Petra, ona sv. Ilije, Gospe izvan zidina: veličinom i izradom vrlo otmjene crkve«⁶². U prvom izvještaju Kongregaciji barskog nadbiskupa Marka Jorge od 15. juna 1697. godine navodi se da je u Baru, pored katedralne, »unutar svojih zidina« bilo »više od pet crkava: sv. Pavla, sv. Petra, sv. Marka, sv. Ilije, sv. Venerande i jedan samostan monahinja«;⁶³ »...ostalih 5 (crkava) pretvorene su dijelom u džamije, ili dijelom u konjske štale i druge profane upotrebe, od kojih sv. Petar i sv. Ilija bijahu župne crkve ...«⁶⁴

Pretpostavlja se da se kolegijalna crkva sv. Petra nalazila na lokaciji današnje crkve sv. Jovana Krstitelja.⁶⁵ Đurđe Bošković naglašava da identifikovanje crkve sv. Petra sa objektom 106 »spada u oblast pretpostavki«.⁶⁶ Crkva se nalazi na jednom od najuglednijih mjesta u Baru, na malom raskrsnom trgu i, barem u osnovi, ima prilično arhaičan oblik.⁶⁷ Zbog

⁶⁰ »In suam adveniens dioecesim, cum archiepiscopalem aedem occupatam a Turcis reperiisset, Buduae domicilium sibi delegit; nam haec civitas post initum cum Selimo pacem, anno MDLXXIII, a Turcis deserta, a Venetis occupata fuit et instaurata. Non tamen Ambrosio ad metropolitanam ecclesiam suam aditus interclusus erat; siquidem praeter copias praesidiarias et magistratus turcicos, paucissimae extabant familiae turcarum, et Antibarenses adhuc avitam fidem profitebantur. Praeterea cathedralis s. Georgii cum canonicorum collegio, templa S. Petri et S. Eliae in civitate, ac S. Mariae in Suburbio, unaquaeque cum suis, ut vocant, collegiatis, et singulae quinis vel senis presbyteris extabant. Quotidianae in iis erant psalmodiae, nemoque prohibebat, quominus christifideles, publici aeris campani sonitu evocati, ad sacras functiones publicas convenirent. Saepe ipsemet archiepiscopus, praesertim festivis diebus, ac solemnibus ad urbem accedens, divinis officiis in cathedrali praesto aderat, sacrificium ritu episcopali peragebat, gregem interim suum adhortans ad christianam religionem constantissime servandam.« *Annales Minorum, seu Trium ordinum a S. Francisco institutorum*, ab anno MDXCI. usque ad annum MDC. Continuati a P. F. Stanislao MELCHIORRI DE CERRETO. Tomus XXIII., Anconae, 1859., str. 306.

⁶¹ U vizitaciji iz 1610. godine, Marin Bizzi navodi da je nekadašnja nadbiskupska crkva sv. Đura »raskošno građena sa svojim zvonikom na hridi« i dodaje da su osim te, bile tri zborne crkve: sv. Petar, sv. Ilija i Gospa izvan zidina u predgrađu više grada, sa šest kanonika i jednim nadpopom u svakoj. »Sada su ostale samo tri nadarbine u sv. Iliji, a tri u sv. Mariji. Ostalo, s dobrima drugih crkava (18 u gradu, a 48 izvan grada), uzurpirano je od Turaka protivno paktovima usvojenim kad se grad predao. Izuzetak čine crkva sv. Ilije unutra i Gospe izvana ...«, M. BIZZI, *Iskušenja na putu po Crnogorskom primorju, Albaniji i Srbiji 1610.*, str. 27.

⁶² Savo MARKOVIĆ, »Prvi Izvještaj Andrije Zmajevića o Barskoj nadbiskupiji Sv. kongregaciji za širenje vjere: godina 1671.«, *Istorijski zapisi*, god. 71, br. 1–2, Podgorica, 1998., str. 213.

⁶³ Šerbo RASTODER, »Izvještaj Marka Giorga o Barskoj nadbiskupiji 1697.« (prijevod: msgr. Petar Perkolić), *Istorijski zapisi*, god. 67, br. 1–2, Podgorica, 1994., str. 159.

⁶⁴ Š. RASTODER, »Izvještaj Marka Giorga o Barskoj nadbiskupiji 1697.«, str. 159; Savo MARKOVIĆ, *Studia Antibarensia*, Perast, 2006., str. 386.

⁶⁵ Donji dio sjevernog zida te crkve je stariji. Zidan je od grubo pritesanih kvadera krečnjaka u horizontalnim redovima različite veličine, sa širokim i grubim fugama i ponekim sitnijim pločastim kamenom za izravnjenje. Desno od ulaza u crkvicu nalazila se kamena ploča uzidana u fasadu na visini od oko 2,5 m. Natpis je bio latinski, a u vrijeme istraživanja Đ. Boškovića jedan starac, mještalin, sjećao se da su »dolazili neki ljudi koji su stavili hartiju preko ploče i kvasili je vodom tako da su slova ostala na hartiji«. Dio natpisa vidio se na fotografiji iz 1929. godine, a kad je kasnije iščupan, mjesto je dosta pažljivo zazidano. Đ. BOŠKOVIĆ, *Stari Bar*, str. 70.

⁶⁶ Đ. BOŠKOVIĆ, *Stari Bar*, str. 209.

⁶⁷ Isto, str. 70.

toga, zaključuje Đ. Bošković, »nije isključeno da je ovo bila nekadanja crkva sv. Petra«⁶⁸. Iznad portala crkve nalazi se gotički četvorolisni okulus, sastavljen od fragmenata neke starije veće rozete.⁶⁹ Ukoliko su dijelovi rozete i njen reljefni nadvratnik prilikom rekonstrukcije, izvedeni, kako Đ. Bošković navodi, 1927. godine, nađeni u njenim ruševinama, »to bi bio znak da je možda u 15. stoljeću pretrpela još jednu obnovu«⁷⁰. Toj pretpostavci bi korespondirao navedeni legat iz 1426. godine, kojim Baranka udata u Dubrovniku ostavlja novac za popravku hora crkve.

Prema sjećanju mještana, crkva je bila živopisana. Živopis je bio sličan onome u zgradi u Starom gradu Baru označenoj brojem 153.⁷¹ Pojedinci su se sredinom 20. stoljeća sjećali da su na svodu stare crkvice bila naslikana dva anđela, koji su u rukama među sobom držali svitak s natpisom: GLORIA IN EXCELSIS DEO.⁷² Nedaleko od crkve, u štu kojim je bila zatrpana unutrašnjost objekta 111,⁷³ Mirko Kovačević je našao 1961. godine jedan fragment »parapetne ploče« visine 28 cm, na kojem se vidi plitkoreljefna predstava »zmaja«.⁷⁴ »Nije isključeno da se ovaj reljef prvobitno pripadao ikonostasu ili nekom drugom dijelu objekta 106.«⁷⁵

Sl. 2. i 3. Stari grad Bar: rozeta i donji dio apside crkve sv. Jovana Krstitelja
(foto: Herwig Stieber)

⁶⁸ Isto.

⁶⁹ Isto.

⁷⁰ Isto, str. 70.

⁷¹ *Hospitium*, odnosno karantin u blizini franjevačkog samostana, uz unutrašnja gradska vrata (objekat 112) u kojem se nalaze freske (najkasnije iz 15. st.), koje prikazuju sv. Kristifora s malim Isusom na ramenu i Bogorodicu, koja je izgleda u rukama držala Isusa. Đ. BOŠKOVIĆ, *Stari Bar*, str. 102.

⁷² Đ. BOŠKOVIĆ, *Stari Bar*, str. 69.

⁷³ Mogao je to biti objekat funkcionalno vezan za crkvicu (kapelu) na spratu unutrašnje kapije, na koju je bio prislonjen. Đ. BOŠKOVIĆ, *Stari Bar*, str. 70–74.

⁷⁴ Đ. BOŠKOVIĆ, *Stari Bar*, str. 239.

⁷⁵ Isto, str. 69–70.

Sl. 4. Fragment reljefa s prikazom fantastičnog stvorenja (13. – 14. st.) (foto: H. Stieber)

Fragment plitkog reljefa, pronađen, kako se na drugom mjestu navodi, 1960. godine, u objektu 111 (neposredno uz unutrašnja gradska vrata), koji je moguće prvobitno pripadao objektu 106, groteskni je prikaz legendarne zvijeri, himere, odnosno vodorige (fr. *gargouille*).⁷⁶ Sv. Bernard iz Clairvauxa (12. st.) govorio je protiv takve mitske predstave zla. Najčešće se, kao skulpture, nalaze na krovovima crkava. Izrezbareni prikaz tog fantastičnog stvorenja (13. – 14. st.) možda se nalazio na dovratniku crkvenih vrata.⁷⁷

Reljef s dva anđela koji među sobom nose kružni medaljon na sekundarno upotrijebljenom nadvratniku nad ulazom u današnju crkvu Cvito Fisković vezuje neposredno za gotičko-renesansnu skulpturu braće Andrijića sa Korčule.⁷⁸ Kompozicija reljefa prilično je nemirna, a u obradi, posebno u detaljima, rusticizirana.⁷⁹ Renesansni nadvratnik s grbom u sredini, naknadno ubačen u crkvu sv. Jovana, vezuje se za 15. – 16. stoljeća.⁸⁰

⁷⁶ Đ. Bošković navodi da izolovani fragment pokazuje da je plitkoreljefne dekoracije, osim na crkvi sv. Teodora, bilo i u crkvi sv. Petra (»verovatno obj. 106«). Đ. BOŠKOVIĆ, *Stari Bar*, str. 238–239; P. Mijović, međutim, donoseći njegovu sliku, navodi da je taj »fragment preromaničkog prepleta«, u plitkom reljefu, »nađen na mjestu episkopske katedrale Sv. Teodora«. Pavle MIJOVIĆ, *Iz kulturne prošlosti Bara*, Bar, 1995., str. 79.

⁷⁷ Mladen ZAGARČANIN, *Stari grad Bar: vodič kroz vjekove*, Bar, 2008., str. 48.

⁷⁸ Đ. BOŠKOVIĆ, *Stari Bar*, str. 69, 238–239.

⁷⁹ Isto, str. 69.

⁸⁰ M. ZAGARČANIN, *Stari grad Bar: vodič kroz vjekove*, str. 47.

Sl. 5. Stari grad Bar; dio reljefa u sekundarnoj upotrebi: medaljon i anđeo – desna strana nadvratnika – koji se dovodi u vezu sa gotičko-renesansnom skulpturom braće Andrijića (foto: H. Stieber)

Vjerovatno je ta crkva iz temelja obnovljena oko 1900. godine i posvećena sv. Jovanu Krstitelju (»danas posvećena sv. Jovanu Vladimiru«).⁸¹ Šerbo Rastoder i Jasmina Rastoder izložili su podroban slijed događaja nakon Prvog svjetskog rata – tokom 1920/21. godine – u vezi sa liturgijskom odnosno konfesionalnom upotrebom crkve.⁸² S. Dabanović,

⁸¹ Usp. Đ. BOŠKOVIĆ, *Stari Bar*, str. 69, 238.

⁸² Starješina pravoslavne barske parohije je 2. maja 1920. uputio opširno pismo Okružnom načelstvu u Baru, najavljujući da će obnoviti »nošenje litije (krsta) u razvalinama grada u Starom Baru«, što je bilo zabranjeno tokom austrougarske okupacije. Nošenje crkve obavljalo se na Spasovdan oko crkve sv. Jovana, obnovljene oko 1900. g. Navedeni starješina izjavio je da je jula 1916. protestovao zbog namjere okružnog zapovjednika, koji je, »na zahtjev izvjesnih građana rimokatoličke vjere«, »želio tu crkvicu popraviti i pokatoličiti«. Taj je sveštenik kasnije bio interniran, a za vrijeme evakuacije austrougarske vojske uspio je da dobije ključ crkve; sada je tražio da nadležni utvrde »s kakvim pravom su onda tražili da se ta crkvica pokatoliči«, optužujući barskog nabiskupa Nikolu Dobrečića. Nadbiskup je odgovorio promemorijom u kojoj je naveo da su Turci »obratili sve crkve i kapele, koje su se u gradu nalazile u muslimanske bogomolje«, a da su Crnogorci poslije oslobođenja grada »ovu kapelu i druge bogomolje obratili u pravoslavne«. Istakao je i da je u vrijeme austrougarske okupacije »vlast kupila dobrovoljne priloge među katolicima, te je onu kapelu popravila i posvećena je bila za katolički kult«, a da su na Spasovdan (maja 1920.) »pravoslavni bez ikakvog dogovora sa katolicima tu crkvu ponovo zauzeli i obratili u svoje bogoslužje«. Barski nadbiskup je predložio rješenje da kapelu mogu upotrebljavati i jedni i drugi, a da njen ključ bude kod predsjednika opštine. Nadležno ministarstvo vjera u Beogradu je, međutim, odredilo da se saslušaju svjedoci »pokatoličenja crkve« i oni koji su poznavali odnosni problem te da mu se proslijede zapisnici s iskazima, na osnovu čega će se donijeti konačna odluka u sporu. Iskazi svjedoka su bili protivrječni. Derviš Omerbašić je 29. juna 1920. naveo da je »ceremonijal vršio arcibiskup barski« i da se tada, mada se radi o pravoslavnoj crkvi, niko »od pravoslavnih nije žalio«. Niko Debelja je 3. jula 1920. izjavio da je aprila 1916., prilikom posjete jednog austrougarskog ratnog ministra, dat nalog »okružnom zapovjedniku Soltakoviću da se crkva o državnom trošku popravi«, što je urađeno te je 18. avgusta 1916., na rođendan austrijskog cara, »odslužena svečana služba božja« i »Te Deum«; službu je obavio austrougarski vojni kapelan. Mitropolit Mitrofan Ban je tvrdio da su po oslobođenju Bara od Turaka 1878. g. »ondašnje vlasti« od jedne muhamedanske bogomolje u pravoslavnu kapelu posvetili crkvu po pravoslavnom obredu i da »čuveni arcibiskup« Milinović »nije činio protest« te da se za »ove 42 godine smatrala pravoslavnom«. Gavrilo Dožić, koji je 17. novembra 1920. izabran za crnogorsko-primorskog mitropolita, bio je oštrij u regovanju (»hram sv. Jovana, koji se nalazi u staroj tvrđavi barskoj i po porijeklu i po vazdašnjoj državini – srpska je pravoslavna zadužbina i svojina srpske pravoslavne crkve«), optužujući rimokatolike i barskog nadbiskupa da je »pokatoličio hram ličnom ceremonijom i vršenjem obreda«. Nakon ovih i drugih shodnih iskaza, Ministarstvo vera je ponovo zatražilo mišljenje Barske nadbiskupije, koje je dostavio vršilac dužnosti sekretara Marko Aštić, i u kojem je, između ostalog, navedeno: »ova nadbiskupska kurija, radi mira i sloge među konfesijama, odustala je od svakog potraživanja pomenute kapele iako je ona

upravitelj (čuvar) starog grada od 1890. godine, u odnosnom sporu naveo je da je crkvu obnovio svojim novcem, a da se još od ranije pred njom nosila pravoslavna litija.⁸³ Dodao je i da je crkva imala »starodrevne ikone molovane na zidu, koje su prema starim predanjima bile stare preko 600 godina«, koje su uništene.⁸⁴ Kategorički je 18. maja 1920. godine tvrdio da se radi o pravoslavnoj crkvi po »samim ikonama i starim knjigama«⁸⁵. Barska nadbiskupija je 1921. godine insistirala da je kapela »od starine katolička, kao što je bio i istorijski grad Bar, što dokazuju i latinske inskripcije na istoj kapeli«⁸⁶. Predata katolicima, popravljena je i u njoj održana služba i *Te Deum* 18. avgusta 1916., a zatim, 1920/1927. godine, obnovljena, posvećena sv. Jovanu (Krstitelju), opet pripala pravoslavcima.⁸⁷

*

Kolegijalna crkva sv. Petra u Baru bila je već 1247. godine, kada se u poznatim izvorima bilježi, jedno od najznačajnijih gradskih svetišta, nakon katedrale i pored samostanskih institucija. Razmatrana arhivska građa i historiografska literatura upotpunjuju podatke o njenoj lokaciji (u najstarijem gradskom jezgru), arhitektonskim karakteristikama (1426. pominje se njen hor, dok nadbiskup Andrija Zmajević 1671. godine navodi da se isticala veličinom i elegancijom svoje arhitekture), pregradnjama, opremi, odnosno inventaru. Indikativno je svjedočanstvo o krstu koji je ukrašavao njen interijer, koji je mogao odražavati lokalnu vjersku tradiciju. Kanonici kolegija Sv. Petra, često pripadnici patricijskih barskih familija, učestvovali su u izboru barskih nadbiskupa, birani su na pozicije barskog nadbiskupa i sufraganog biskupa, a obavljali su i funkciju komunalnog notara i kancelara. Crkva je posjedovala zemljišta i masline na više mjesta u barskom distriktu. Njena kanonička kuća postala je, prije sredine 15. stoljeća, kneževa palata. Od sredine 13. do potkraj 16. stoljeća najznačajnija gradska zborna crkva, imala je jednu od ključnih uloga u religijskom i uopšte društvenom životu Bara. U njoj su se održavali javni skupovi na kojima su razmatrana pitanja i donošene odluke od interesa i za Komunu i Nadbiskupiju, perpetuirale mise u spomen preminulih pripadnika patricijskih rodova, obavljala pomirenja suprotstavljenih barskih klanova. Koliko je poznato, u periodu između 1297. i 1562. godine crkva sv. Petra zastupljena je u izjavama posljednje volje građana Dubrovnika i Bara. Njena liturgijska funkcija, međutim, prestala je prije 1610. godine. Nakon nekoliko stoljeća, vjerovatno oko 1900. godine, svetište je izgleda amalgamisano kasnijom gradnjom, odnosno obnovom. Najvjerovatnije se na njegovoj lokaciji nalazi pravoslavna crkva posvećena sv. Jovanu Krstitelju.

od starine katolička, kao što je bio i istorijski grad Bar, što dokazuju i latinske transkripcije na istoj kapeli, a stvar je već riješena – kapela se nalazi u posjedu pravoslavnog građanstva«. Po dobijenom mišljenju Barske nadbiskupije, Ministarstvo vera je 18. aprila 1921. odlučilo da se spor okonča predajom hrama »u svojinu srpske pravoslavne crkve u Crnoj Gori, kojoj je pripadao do okupacije 1915. godine«. Šerbo RASTODER – Jasmina RASTODER, *Dr. Nikola Dobrečić, arcibiskup barski i primas srpski, 1872 – 1955 (život i djelo). Prilog proučavanju istorije Barske arcibiskupije*, Budva, 1991., str. 101–103, 176–177.

⁸³ Š. RASTODER – J. RASTODER, *Dr. Nikola Dobrečić*, str. 101.

⁸⁴ *Isto*, str. 102.

⁸⁵ *Isto*, str. 102, 176.

⁸⁶ *Isto*, str. 103, 177.

⁸⁷ Usp. S. MARKOVIĆ, *Stanovništvo srednjovjekovnog Bara*, str. 797.

*

**Prilog 1: KANONICI I ARHIPREZVITERI ZBORNE CRKVE SV. PETRA
U BARU (prema razmatranim izvorima i literaturi)**

1307. *Franciscus Mathei*, kanonik;
1341. *Sergius Martha*, kanonik »S. Petri Antibarensium« i član višeg Kaptola;
1349. »Dominicus archipresbiter ecclesie Collegiatæ S. Petri Antibaren«, zatim barski nadbiskup do 1360. godine;
1409. Dominik Kapsenta, dugogodišnji notar i kancelar Bara, kanonik crkve sv. Petra; XV v. Nikola *Mishamas* (?), arhiprezviter barske crkve sv. Petra;
1467. *Margarinus*, »Canonicus Ecclesiae S. Petri Antibarensis«, od 7. januara navedene godine biskup Donjeg Pulata;
1551/1553.? Nikola Antunov Prokulijan, kanonik sv. Petra; boravio je u Dubrovniku.

*

**Prilog 2: Testamentum quondam reverendi presbiteri Francisci de Antibaro,
Capellani Monasterii Sancti Andræ [DAD, TN 41, 258v]**

M.o CCCCC.mo LXII. Indictione Vta. Die vero X mensis novembris. Racusii. Hoc est testamentum quondam Venerabilis presbiteri Francisci de Antibaro capellani Monasterii Sancti Andreæ, repertum in notaria publica civitatis eiusdem, ubi datum fuerat ad servandum inter alia instrumenta, inventum secundum consuetudinem civitatis, cui testamento erant ascripti in testes: Ser Michael de Menze Consul et Don Paulus Antonius de Barulo. Cuius testamenti exemplum huiusmodi est.

In nomine Christi amen. Anno a. Nativitate eiusdem Iesu Christi Dei et Domini nostri. Millesimo quingentesimo. sexagesimo secundo, indictione quinta, die vero vigesima prima mensis julij. Racusij.

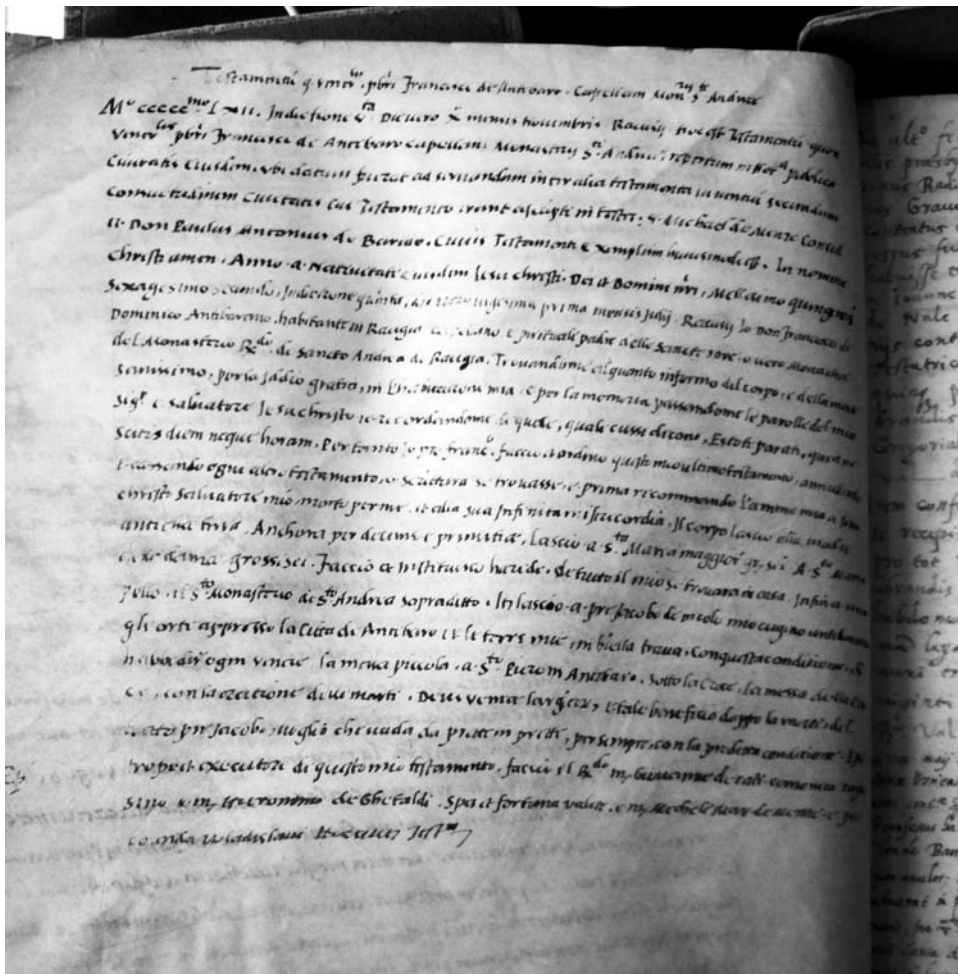
Io don Francesco di Dominico Antibarano, habitante in Raugio, capellano e spirituale padre delle sancte sore o vero Monachae del Monasterio Reverendo di Sancto Andrea di Raugia. Trovandome alquanto infermo del corpo, e della mente sanissimo, per la Iddio gratia, in l'abitatione mia, e per la memoria passandome le parolle del mio Signor e Salvatore Jesu Christo et ricordandome di quelle, quali cussi dicono »Estote parati, quia ne scitis diem neque horam«. Per tanto io pre Francesco faccio e ordino questo mio ultimo testamento, annullando e cassando ogni altro testamento, o scrittura se trovasse.

E prima recommando l'anima mia a Jesu Christo Salvatore mio morto per me et alla sua infinita misericordia. Il corpo lascio alla madre anticha terra. Anchora per decime et primitiae lascio a Santa Marria maggior grossi sei. A Santa Maria deta Danze grossi sei. Faccio e istituisco herede de tutto il mio se trovava in casa infin a uno pello al Santo Monasterio di Santo Andrea sopraditto.

Item lascio a pre Jacobo de Nicolo mio cugino Antibarano gli orti apresso la Citta di Antibaro et le terre mie, in Biella Traua, con questa conditione; che habbia dicer ogni venere la messa piccola a Santo Piero in Antibaro, sotto la Croce, la messa della croce con la oratione delli morti Deus veniae largitor, e tale beneficio doppo la morte del detto pre Jacobo, voglio che vada da prette in prette, per sempre, con la predetta conditione.

Epitropi et executori di questo mio testamento faccio il Reverendo messer Giovanne de Resti canonico Ragusino et messer Hieronimo de Ghetaldi. Spes et fortuna valete. E messer Michele Mar[ini] de Mence et pre Colenda Vladislavi.

Hoc autem testamentum etc.

Sl. 6. DAD. Testament sveštenika Frana Dominikovog Baranina, kapelana benediktinskog samostana sv. Andrije u Dubrovniku, 1562.

Summary

*CHRONOLOGICAL HISTORY ECCLESIAE COLLEGIATÆ
S. PETRI ANTIBARENSIS*

The collegiate church of St. Peter in Bar was already in 1247, when it is noted in available sources, one of the most important town's sanctuaries, after the cathedral and beside the monastic institutions. The archival material and the historiographic literature considered in this paper complement the information on its location (in the oldest town's core), its architectonic features (in 1426 is mentioned its choir; while archbishop Andrija Zmajević in 1671 states that the church distinguishes by the size and elegance of its architecture), rebuilding, equipment and inventory. The cross that adorned its interior is an indicational testimony which could reflect the local religious tradition. Canons of the collegiate chapter of St. Peter; often members of the patrician families, participated in the election of the archbishops of Bar; were elected to the positions of archbishop and suffragan bishop, and also performed the function of the municipal notary and chancellor. The church owned the land and olive trees on several places in the district of Bar. Its canonical house became, before the middle of the 15th century, the comital palace. From the middle of the 13th century to the late 16th century the most important collegiate church, had one of the key roles in town's religious and social life. Public gatherings were summoned and held therein, on which the issues and decisions of interest for both the Commune and the Archdiocese were discussed. It was also the place of perpetuated memorial services for deceased citizens, as well as for reconciliation of opposing urban clans. As it is known, the church of St. Peter was mentioned between 1297 and 1562 in the statements of the last wills of the residents of Dubrovnik and Bar. Its liturgical function, however, ceased before 1610. After several centuries, probably around 1900, the sanctuary seems to have been amalgamated with later construction or renovation. It is most likely that on this location is the orthodox church dedicated to St. John the Baptist.

KEY WORDS: *Bar, Middle Ages, collegiate church, archpriest, canon.*